

Lesmap

**Meisjes spelen met poppen,
jongens met blokken?**

SPEELGOEDMUSEUM
MECHELEN vzw

nekkerspoelstraat 21 . 2800 mechelen . tel 015/55 70 75 . fax 015/55 20 85
www.speelgoedmuseum.be . info@speelgoedmuseum.be

OPEN van 10.00 u. tot 17.00 u. 24,25,31 dec.,1 jan. en MAANDAG GESLOTEN

INHOUDSOPGAVE

Bronnen

Inleiding

- Doelstellingen
- Eindtermen
- Beginsituatie – Uitgangspunten
- Tips: een ingekaderd bezoek

Lesinhouden

- Begon het met poppen? Het 'stenen' tijdperk?
- Gebakken klei, een houten kop of opgevulde lappenpop?
- Mat of glanzend?
- De bekendste schildpad
- Een schattig 'scharminkel'
- Een pop met karakter
- Voer voor historica/-us
- Inventieve kinderen
- Alleen op zondag
- Of begon het met blokken? Eerder en liever afbreken dan opbouwen?
- Opgepast: breekbaar!
- Honderd jaar hetzelfde!
- Bos in de buurt?
- Hét bouwsucces?

Opdrachten

- De oudste eerst
- Weer in de doos a.u.b.
- Eern halve eeuw verschil
- Het kimspeel
- Het kimspeel (anders gespeeld)
- Het amazonespeel
- Een 'sekse-loos' (?) spelletje

BRONNEN

- Compendium, Spel en speelgoed (3 delen), Samsom
- Vivian Voss, Iene miene mutte... Kinderen van alle tijden, Fibula-Van Dishoeck, Haarlem 1978
- M. D. Teenstra, De kinderwereld, Uitg. M. A. Van Seyen, Leeuwarden, oorspr. 1853, heruitg. 1974
- Leslie Daiken, Children's Toys throughout the ages, Spring Books, Londen 1963
- James Mackay, Childhood Antiques, Taplinger Publishing Company N.Y. 1976
- M. Henry d'Allemagne, Jouets I 5
- Focus Knack, aug. 2002
- Weekend Knack, sep. 2002
- Speelgoedmuseum Vlaanderen, Speelgoedmuseum Mechelen 1996
- Allan en Barbara Pease, Waarom mannen niet luisteren en vrouwen niet kunnen kaartlezen, Het Spectrum 1998
- Paul Herman, Le jouet en Belgique, Rossel 1984
- Elke Dröscher, Puppenkochbuch, Harenberg 1983
- Elke Dröscher, Puppenleben, Harenberg 1979
- Constance Eileen King, Grote Geïllustreerde Speelgoedencyclopedie, ICOB 1978
- Shirley Buchholz, A Century of Celluloid Dolls, Hobby House Press, Inc. 1983
- Renate Höckh, Künstlerpuppen im 20. Jahrhundert, Falken 1992
- Patricia Vansummeren, Droomwereld van Poppen, Uit de Verzameling van het Volkskundemuseum Antwerpen, Snoeck – Ducaju en zoon / Pandora / Stad Antwerpen 1994
- Wolfram Metzger, 40 Jahre Barbie-World. Vom deutschen Fräuleinwunder zum Kultobjekt in aller Welt Info Verlagsgesellschaft, Karlsruhe 1998.
- Kunst in Beeld: Walter Torbrügge, Europa in de Oertijd, Elsevier, Amsterdam – Brussel 1964
- Hopi Kachinas, The Complete Guide to collecting Kachina Dolls, by Barton Wright, Northland Publishing A Justin Company 1977
- Spel, speelgoed en vrije tijd ten tijde van Keizer Karel, Speelgoedmuseum Mechelen 2000
- Zum Bauspiel, Ausstellung historischer Baukästen, Sammlung Tobias Mey, Stadtmuseum Esslingen 1995

INLEIDING

Doelstellingen

- Cliché

Vraag honderd mannen naar hun jongensdroom en de helft antwoordt: piloot. Net zoals zesjarige meisjes verpleegster of lerares willen worden. Het is een cliché, maar volgens antropologen ingebakken in het genetisch materiaal van de homo sapiens. Hij gaat op jacht, zij zorgt. Uiteindelijk staan we nog niet zo ver van de oermens als we zelf willen geloven.

- 'Van alle tijden?'

In het oude Griekenland had de vrouw niets in te brengen, de mannen beslisten. Maar hoe zit het dan met dat hardnekkige verhaal van de bazige Xantippe en haar pantoffel-filosoof Socrates? In de streng patriarchale Romeinse samenleving hadden mannen (vaders) alles te vertellen, naar de mening van het toekomstige bruidspaar bijvoorbeeld werd niet gevraagd. Is het daardoor dat o.a. heel wat Romeinse keizerinnetjes een scheve schaats reden, net als hun keizerlijke wederhelften trouwens? Is binnen die harde mannenwereld van de Oudheid de zachte tederheid van het Egyptische koningspaar Echnaton en Nefertari, zo liefdevol huiselijk afgebeeld met hun kindjes, nu echt dé grote uitzondering? Weerspiegelde dat verschil in macht, die enorme kloof tussen beide seksen, zich 20 à 30 eeuwen lang in onze Westerse maatschappij? Feit is dat kennis en vaardigheden eeuwenlang overgedragen werden van vader op zoon en van moeder op dochter, wat uiteraard een rolbestendig effect had. Vermits kinderen eigenlijk altijd, en de hele geschiedenis door al, volwassenen nabootsen, tot in hun spel toe, wordt die wereld van verschil tussen de seksen door henzelf onbewust nog meer beklemtoond. Een pop of een paard op wieltjes, tinnen soldaatjes of miniatuurhuisraad, het is een al te gemakkelijke quizvraag te weten wie waarmee speelde. En als dan ook het onderwijs meestal een strakke scheiding hanteerde, dan zijn we helemaal toe aan onderscheid in het kwadraat. Moet je weten dat aan de Hogere Burgerschool (voortgezet onderwijs voor jongens in Nederland) de eerste juffrouw werd toegelaten in 1870, als toevoegster wel te verstaan!

- De noodlottige 19de eeuw

En toch zijn er grote (en bekende) uitzonderingen geweest op dat strakke rollenpatroon. Zo speelde bv. de latere Franse koning Lodewijk XIII (1610-1643) als prinsje lange tijd met poppen en de kleine hertog van Maine kreeg een miniatuurappartement cadeau als poppenhuis. Al bestonden er in die tijd wel enkele specifieke meisjes- en jongensspelen en dito speelgoed (het paard op wieltjes of het stokpaard enerzijds en de pop of het miniatuurhuisraad anderzijds), toch zal pas in de loop van de 19de eeuw een duidelijk verschil tussen de twee categorieën ontstaan, wanneer de verscheidenheid van het speelgoed een ongekennde hoogte bereikt dankzij de goedkopere machinale productie. Ook de uniseks- klederdracht tot ongeveer 6 jaar (jurkjes ook voor jongens en pluimen op de hoed van de jongetjes!) die tot ver in de 19de eeuw bewaard bleef, onderlijnde het niet zo strakke verschil tussen de seksen. Is het het ca. 75 jaar durende bewind van koningin Victoria in Engeland geweest dat zo'n domper van starheid en stijfheid op het dagelijks leven en op het spel en speelgoed in de 19de eeuw geplaatst heeft? Is het de kerk (en het allesoverheersende geloof) geweest dat de Adams en de Eva's, klein en groot, zo strak van elkaar gescheiden heeft? Het zo nefaste godsbeeld en de argwaan en achterdocht (tot soms zelfs het ronduit onchristelijke misprijzen) ten aanzien van de 'duistere macht' van de

vrouw heeft die hele eeuw overheerst én de eerste helft van de 20ste eeuw (en nog ver daarna in het hoofd van de bedreigde diersoort die patriarchen en macho's intussen geworden zijn). Heel die noodlottige sfeer heeft spel en speelgoed van het kind nadelig beïnvloed. De kinderboeken van toen voeren duidelijk de avontuurlijke, stoere jongen op bv. Tom Sawyer, Ivanhoe, De laatste der Mohikanen, naast het zoete(rige), zwakke, té emotionele meisje als bv. in Little Women, School-idyllen, Alice in Wonderland. Er zijn natuurlijk altijd spellen geweest die aan dat strakke onderscheid ontsnapten bv. het puzzelen en vreemd genoeg ook spelletjes die eeuwenlang bij de ene sekse hoorden en dan verhuisden naar de andere. Als kind in de jaren 50 heb ik heel wat gebikkeld met andere jongens op school en thuis, maar als we enkele tientallen jaren voordien in de tijd teruggaan en zo verder tot in de Oudheid, dan is bikkelen gedurende eeuwen een meisjes spel geweest. (Denken we in dat verband ook maar even aan 'De Kinderspelen' van Pieter Bruegel van 1560.) En ook eigenaardig, als we nu nog even van werelddeel verhuizen, dan merken we dat in Turkije (en in enkele buurlanden) in bepaalde streken bijna uitsluitend door meisjes gebikkeld wordt. De meeste Turkse immigrantenmeisjes bewijzen dit, vaak op een schitterende manier.

- Natuur of cultuur? Oorzaak of gevolg?

Vooraf dat voorbeeld van het bikkelen bewijst al duidelijk dat cultuur, dat opvoeding, soms tot indoctrinatie toe, de richting aangeeft waarin en door wie een bepaald spel gespeeld wordt en welk speelgoed voor wie bestemd is. Het is een onweerlegbaar feit dat de meeste meisjes eerder dan de meeste jongens zullen aangetrokken worden door poppen en de hele poppenwereld daaromheen en dat meer jongens dan meisjes in een brief aan de sint constructiespeelgoed zullen vragen. Het grootste gedeelte van de 20ste eeuw nog geloofden psychologen en sociologen dat het merendeel van ons gedrag en onze voorkeuren aangeleerd was door sociale conditionering en door onze omgeving, zeg maar onze opvoeding. Sinds 1990 echter hebben wetenschappers gezorgd voor een overstelpende hoeveelheid bewijs dat we van bij onze geboorte al voorzien zijn van een groot gedeelte van onze 'hersensoftware'. Het gedrag van de meeste meisjes en jongens wordt niet gevormd door het geven van een Barbiepop of een Action Man, het wordt er alleen door versterkt. Onderzoek heeft aangetoond dat we meer een product zijn van onze biologie dan het 'slachtoffer' van sociale stereotypen. Vooroordelen van de maatschappij versterken en verergeren stereotiep gedrag van beide seksen, maar de stereotypen zijn niet de oorzaak van dat gedrag. Onze biologie en de manier waarop onze hersenen georganiseerd zijn, hebben dit gedrag voor gevolg. Meisjes en jongens, vrouwen en mannen zijn verschillend, omdat onze hersenen anders opgebouwd zijn. Daardoor nemen we de wereld waar op verschillende manieren en beschikken we over verschillende waarden en prioriteiten. Niet beter of slechter, maar verschillend.

Maar dé vraag is: krijgen alle meisjes en jongens, en ook de minderheid die een andere, 'ongewone' voorkeur laat blijken, de toelating en de kans om te spelen wat en waarmee ze graag willen spelen? Het is voor mij hartverwarmend aandoenlijk, als ik twee Spaanse jongetjes van 8 à 9 jaar oud hinkelperk zie spelen in een doodlopend straatje in Marbella. Even deugddoend is voor mij het zien van de jongvolwassen man van ongeveer 20 jaar die daar op het strand verduiveld handig met de diabolo speelt, nog net iets minder kunstig dan de artiesten van Cirque du Soleil, maar toch zo verbluffend dat ik er met open mond bleef naar kijken. Je weet wellicht dat de Spaanse man in doorsnee, en bij uitbreiding de zuiderling, toch nog altijd wat meer machogedrag vertoont dan wij koele noorderlingen gewend zijn.

- Besluit: 'een statement'

Meisjes, jongens: hetzelfde speelgoed, verschillend speelgoed, dezelfde spelletjes, verschillende spelletjes? Och, alles moet kunnen, zolang er maar geen taboes rusten op spelen, zolang het enige verbod dat aanvaardbaar is, verband houdt met hygiëne en veilig spelen, zolang bekrompen volwassenen hun vooroordelen en stereotiepe denkbeelden maar niet opdringen aan de volgende generatie. Zo kunnen we misschien gemakkelijker starten met de nieuwe jongen én het nieuwe meisje in plaats van met de veelgeprezen nieuwe man. Meisjes en jongens moeten met hetzelfde speelgoed kunnen en mogen spelen en dezelfde spelletjes, als zij er zelf zin in hebben. Toch blijft er altijd (een) 'natuurlijk' verschil tussen beide seksen... gelukkig maar!

- Een toemaatje, met dank aan Annie M.G. Schmidt zaliger voor het parodiëren van een van haar mooiste gedichten.

Averechts sprookje of Toekomstsprookje

*Dit is het land waar de 'nieuwe' mensen wonen,
de nieuwe man en de nieuwe vrouw.
Haar carrière succesvol bekronen,
piloot of manager, dat is wat ze wou.*

*En hij maar staan wassen en plassen,
naarstig aan de kuis of de strijk of de vaat.
Dan de kindjes van school en oppassen
voor lessen en taken, overhoren van versjes op maat.
En 's avonds aan tafel heel lief informeren:
"En, schat, hoe was je werkdag vandaag?"
Terwijl zij, bij koffie en krant, haar post kan sorteren,
doodmoe, de kindjes in bad en naar bed, wat een plaag!
En laat op de avond, misschien voor de schijn,
zijn rug naar haar toe: "Nu niet, poes, 'k heb hoofdpijn!"*

*Dit is het land waar de 'nieuwe' mensen wonen,
de nieuwe slaaf en de nieuwe koningin.
Het land waar nog meer van zulk nieuws zit aan te komen,
maar wees maar niet bang: je hoeft er nog niet in.*

Jannie

Eindtermen

De Educatieve Dienst van het Speelgoedmuseum te Mechelen wil met deze lesmap en met het spelatelier, die beide aansluiten bij de totaal vernieuwde poppenafdeling in het museum, een bijdrage leveren tot het realiseren van Eindtermen binnen enkele specifieke vakdomeinen en vakoverschrijdende vaardigheden. Uiteraard zal de 'intensiteit' van het museumbezoek - gaande van vrij bezoek over bezoek met gerichte vragenlijsten tot bezoek met een thematisch spelatelier - daarbij een erg verschillend resultaat opleveren. Wanneer dit bezoek, onder welke vorm dan ook, bovendien nog deel uitmaakt van een thema- of projectwerking op school vooraf en/of nadien, zal het veel meer beklijven. Het is gewoon verbazingwekkend wat leerlingen uit een 1ste leerjaar zich nog herinneren van zo'n werking, ook nog maanden nadien. Dit is alleszins de moeite van al het extra werk waard!

Dit atelier en deze lesmap, aansluitend bij het bezoek aan onze nieuwe poppenafdeling en aan de afdeling met constructiespeelgoed, kadert, naar onze mening, vooral binnen de volgende vakgroepen: Muzische vorming, Lichamelijke opvoeding, Wereldoriëntatie, Nederlands, Leren leren en Sociale vaardigheden.

Muzische vorming:

- de leerlingen kunnen door kijken en zien impressies opdoen, verwerken en erover praten.
- ze kunnen genieten van een gevarieerd aanbod van voor hen bestemde spelculturele activiteiten.
- ze kunnen spelvormen in een sociale en maatschappelijke context hanteren.
- ze kunnen ervaringen, gevoelens, ideeën, fantasieën ... uiten in spel.
- ze kunnen genieten van, praten over en kritisch staan tegenover het eigen spel en dat van anderen, dat van meisjes en van jongens, de keuze van spelvormen, onderwerpen en de beleving.
- ze kunnen blijvend nieuwe dingen uit hun omgeving ontdekken.
- ze kunnen vertrouwen op hun eigen expressiemogelijkheden en durven hun creatieve uitingen tonen, ook in een gemengde groep.
- ze kunnen respect betonen voor uitingen van leeftijdgenoten, van meisjes en van jongens, behorend tot eigen en andere culturen.

Lichamelijke opvoeding:

- de leerlingen zijn bereid om een sfeer van rust te creëren.
- ze kunnen de motorische basisbewegingen op een voldoende flexibele en verfijnde wijze aanwenden in gevarieerde en complexe bewegingssituaties bij spel.
- ze beheersen fundamentele bewegingsvaardigheden die nodig zijn om een eenvoudig bewegingsspel zinvol te kunnen spelen.
- ze kunnen eenvoudige spelideeën uitvoeren in eenvoudige bewegingsspelen.
- ze kunnen zich in een spel inleven en hierbij verschillende rollen waarnemen, ook die van de andere sekse.
- ze passen de afgesproken spelregels toe en aanvaarden sancties bij overtredingen.

- ze kunnen geconcentreerd bezig zijn met een speltaak.
- ze zijn in staat gekende spelvormen zelfstandig op te starten en in gang te houden.
- ze zijn bereid een spelopdracht vol te houden en af te werken.
- ze kunnen hun eigen inspanning en die van anderen, ook die van de andere sekse, inschatten en waarderen.

- ze nemen deel aan spelactiviteiten in een geest van fair-play.
- ze tonen spontaneïteit, expressiviteit en echtheid op een sociaal aanvaarde wijze.
- ze zien ongecontroleerde en ongewenste uitingen bij zichzelf in en zetten ze recht.
- ze kunnen spelmateriaal op de geëigende manier gebruiken.

Wereldoriëntatie:

- de leerlingen kunnen hun eigen werkwijze bij het spel vergelijken met andere werkwijzen en een oordeel geven daarover.
  - ze drukken in een niet-conflictgeladen situatie eigen indrukken, gevoelens, verlangens, gedachten en waarderingen spontaan uit.
  - ze kunnen beschrijven wat ze voelen en wat ze doen in een concrete spelsituatie en kunnen illustreren dat zowel hun gedrag als hun gevoelens situatiegebonden zijn.
  - ze tonen in concrete spelsituaties voldoende zelfvertrouwen, gebaseerd op kennis van het eigen kunnen.
  - ze kunnen in concrete spelsituaties verschillende manieren van omgaan met elkaar, ook met de andere sekse, herkennen, erover praten en aangeven dat deze op elkaar inspelen.
  - ze tonen bereidheid zich te oefenen in omgangswijzen met anderen waarin ze minder sterk zijn, o.a. met de andere sekse.
  - ze tonen in een eenvoudige conflictsituatie in de omgang met leeftijdgenoten de bereidheid om te zoeken naar een geweldloze oplossing.
  - ze hebben aandacht voor de onuitgesproken regels die de interacties binnen een groep typeren en zijn bereid er rekening mee te houden.
  - ze kunnen illustreren dat verschillende vormen van spel verschillend toegankelijk zijn voor meisjes en jongens en verschillend gewaardeerd worden.
  - ze beseffen dat hun gedrag beïnvloed wordt door de reclame en de media.
  - ze kunnen er in hun omgang met leeftijdgenoten op discrete wijze rekening mee houden dat niet alle kinderen in hetzelfde type gezin wonen als zijzelf.
  - ze kunnen illustreren dat verschillende sociale en culturele groepen en soms (vaak) ook de verschillende seksen verschillende waarden en normen bezitten.
  - ze kunnen illustreren dat arbeidsmigratie en het probleem van vluchtelingen een rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van onze multiculturele samenleving.
  - ze zien in dat racisme vaak gebaseerd is op onbekendheid met en vrees voor het vreemde.
  - ze kunnen de tijd die ze nodig hebben voor een voor hen bekende bezigheid realistisch schatten.
  - ze kunnen in een kleine groep voor een welomschreven spelopdracht een taakverdeling en planning in de tijd opmaken.
  - ze kunnen aan de hand van een voorbeeld illustreren dat een actuele toestand, die voor kinderen herkenbaar is en die door de geschiedenis beïnvloed werd, vroeger anders was en in de loop der tijden evolueert.
-
- ze tonen belangstelling voor het verleden, het heden en de toekomst, hier en elders.
  - ze kunnen aspecten van het dagelijks leven in een land van een ander cultuurgebied tijdens een andere periode vergelijken met het eigen leven.

Nederlands:

- de leerlingen kunnen de informatie achterhalen in een voor hen bestemde mededeling tot het spelgebeuren.
- ze kunnen de informatie ordenen op een persoonlijke en overzichtelijke wijze bij een voor hen bestemde instructie voor een spelsituatie.
- ze kunnen het gepaste taalregister hanteren, als ze aan iemand om ontbrekende informatie vragen.
- ze kunnen het gepaste taalregister hanteren, als ze bij een behandeld onderwerp vragen stellen die begrepen en beantwoord kunnen worden door leeftijdgenoten.
- ze kunnen het gepaste taalregister hanteren, als ze een spelinstructie geven zodat iemand die vertrouwd is met de situatie, ze kan uitvoeren.
- ze kunnen de informatie achterhalen in voor hen bestemde instructies voor handelingen van gevarieerde aard in speelsituaties.

Leren leren:

- de leerlingen kunnen op systematische wijze samenhangende informatie verwerven en gebruiken.
- ze kunnen eenvoudige spelproblemen op systematische en inzichtelijke wijze oplossen.

Sociale vaardigheden:

- de leerlingen kunnen in omgang met anderen, ook met de andere sekse, respect en waardering opbrengen.
- ze kunnen zorg opbrengen voor iemand of iets anders.
- ze kunnen hulp vragen en zich laten helpen.
- ze kunnen kritisch zijn en een eigen mening formuleren.
- ze kunnen zich weerbaar opstellen naar leeftijdgenoten en volwassenen toe door signalen te geven die voor anderen begrijpelijk en aanvaardbaar zijn.
- ze kunnen zich discreet opstellen.
- ze kunnen ongelijk of onmacht toegeven, kritiek beluisteren en eruit leren.
- ze kunnen samenwerken met anderen, zonder onderscheid van sociale achtergrond, geslacht of etnische origine.

Beginsituatie - Uitgangspunten

De leerlingen, deze bepaalde klasgroep, die het museum bezoeken en deelnemen aan het spelatelier, zijn uiteraard ons eerste en belangrijkste uitgangspunt. Hun beginsituatie trachten te peilen is voor ons een eerste zorg en opdracht.

- Aantal deelnemers:

Per spelatelier voorzien we maximum 20 leerlingen, zodat ze voluit kunnen genieten van het kijken en luisteren in het museum en vooral van het spelen in een niet te grote groep in de ruimte van het atelier zelf. Eén medewerk(st)er van de Educatieve Dienst begeleidt de klasgroep, natuurlijk samen met de lerares/leraar.

- Leeftijd:

Zowel constructiespeelgoed als de poppenwereld kunnen lagereschoolkinderen zeker aanspreken. Met de nodige aanpassingen volgens leeftijd/graad zullen ze geboeid kijken en luisteren en enthousiast meespelen.

- Sekse en belangstelling:

Een klas: de grote wereld in het klein. Precies daarom verkiezen we een 'normaal' samengestelde, dus een gemengde klas. Observeren van zo'n gemengde klasgroep in het museum, bij 2 verschillende afdelingen als poppen en constructiespeelgoed, wordt daardoor een boeiender aangelegenheid. Ook het sociale aspect van zich leren aanpassen aan de 'andere helft' van de groep is niet zonder belang. Zoals reeds eerder geformuleerd bij de Doelstellingen, gaan we ervan uit dat er een natuurlijk verschil is tussen meisjes en jongens bij de keuze van speelgoed en spelletjes en dat dit verschil (vaak) nog versterkt werd (wordt?) door cultuurelementen. Toch is ons uitgangspunt dat we alle taboes en veto's ten aanzien van die keuze van speelgoed en spelletjes van tafel willen vegen. Een jongen die zin heeft in spelen met poppen, is of wordt (daardoor) geen mietje, een meisje met voortdurend een bouwdoos onder de arm wordt daarom nog geen manwijf. Het spelatelier in verband met poppen en blokken is er dan ook op gericht meisjes én jongens met beide soorten speelgoed te confronteren, van beide te laten proeven en wellicht (hopelijk) genieten.

Het spreekt vanzelf dat bij het hele atelier de expert die deze klas goed kent, de lerares/leraar, een onmisbare medewerker, of beter medespeler, is. Het is zeker noodzakelijk dat zij/hij bij werken of spelen in kleinere groepjes de meest geschikte combinaties maakt van meisjes en jongens. Het is zeker interessant dat zij/hij van dichtbij observeert hoe sommige leerlingen met dit verschil omgaan: een belangrijk element bij de evaluatie van het museumbezoek achteraf in de klas. Bovendien kan dit leerzame informatie opleveren voor het omgaan met deze klas de rest van het schooljaar.

- Eindtermen:

Via het museumbezoek, het spelatelier en de inhoud van deze lesmap wordt een bijdrage geleverd tot het realiseren van eindtermen. Deze bijdrage kadert binnen vakgroepen als Muzische vorming, Lichamelijke opvoeding, Nederlands en Wereldoriëntatie. Meer en meer gaat de aandacht naar vakoverschrijdend werken. Daartoe worden Leren leren en Sociale vaardigheden beklemtoond, zowel in het spelatelier als in de lesmap.

Tips: een ingekaderd bezoek

Je hebt het wellicht al gelezen of misschien al zelf ervaren: mannen (en jongens) zappen veel meer en veel liever dan vrouwen (en meisjes). Laten we maar even in het midden of dit verband houdt met hun jachtinstinct (de jacht op het voorbijrazende beeld in dit geval). Waar het ons nu echter om te doen is bij dat zappen, is het wat lege en onvoldane gevoel dat zo'n 'zapavondje' nalaat. Je zag nog net de eindgeneriek van een (wie weet?) mooie film, een nietszeggend fragment uit een soap van 15 in een dozijn, een blijkbaar interessant deeltje van een documentaire - maar je kon niet goed volgen, omdat je het begin gemist had - en natuurlijk 17 keer flitsen uit banale, soms idiote reclame. En je mislukte tv-avond zit erop. Je had natuurlijk ook naar één bepaald programma kunnen kijken, als er die avond iets was dat echt de moeite loonde. Je had ook een fijn boek kunnen lezen of je had misschien met z'n allen eens een gezellig gezelschapsspel kunnen spelen. Je zou je er allicht beter bij gevoeld hebben, alleen al omdat je dan zelf een bewuste keuze zou gemaakt hebben.

Maak van je museumbezoek a.u.b. geen 'zapbezoek': geen vluchtig en snel voorbijgaand evenement tussen zoveel andere korte indrukken. Kinderen worden zo al overspoeld door sensaties, oppervlakkige kicks, kortstondige (aangeprete of aangesmeerde) rages, waar vooral onze bondgenoten van over de grote plas zo goed in zijn. 'The american way of life' weet je wel, waar zelfs geen tijd is om met het gezin samen aan tafel te zitten en waarvan je, naar ik vrees, elke dag de nadelen ondervindt in de klas. Neem je tijd (en de tijd van de kinderen) voor een rustig museumbezoek. Kader je bezoek in door een degelijke voorbereiding: laat ze eens vertellen wat ze weten en verwachten van een museum, stuur hun verwachtingen bij, vul hun kennis wat aan. Voorzie voldoende tijd voor het bezoek zelf, leer ze gericht kijken, aan de hand van onze vragenlijst bv., help ze een beetje zoeken door over hun schouder mee te kijken en je in te leven door met hun ogen waar te nemen. Brei een speels vervolg aan het bezoek door de nazorg achteraf op school. Zo'n 'ingekaderd' bezoek zal veel langer beklijven: je geeft de kinderen waar ze recht op hebben, waar voor hun geld.

Een paar tips om daarbij te helpen:

- een bord- of muurgesprek met als kernwoord om mee te starten 'museum'. Laat elke leerling die wat te zeggen (schrijven) heeft, om beurt in alle stilte en in 1 of 2 woorden maximum op het bord of op een flap noteren wat zij/hij denkt/voelt bij dit woord. In een 2de fase bevragen ze elkaar: de auteur verklaart wat zij/hij bedoelt met haar/zijn reactie.
- meer naar dit spelatelier gericht kan dezelfde werkwijze natuurlijk ook met als vertrekwoord(en) 'speelgoed' ofwel nog directer 'poppen en blokken'. In hoever associëren ze meteen meisjes en jongens met bepaalde of met deze beide soorten speelgoed? In hoever reageren de meisjes en de jongens in je klas verschillend?
- een tentoonstellingshoek in de klas: de leerlingen bouwen zelf hun tentoonstelling op met poppen (en wat daar bij hoort) en met bouwspeelgoed. Ze zorgen natuurlijk voor kleine infobordjes met naam, jaartal, materiaal, bijzonderheden,... van hun speelgoed.
- een muurkrant met reclamemateriaal voor poppen en voor blokken. Lukken ze er nog altijd in met de hedendaagse reclame aan te tonen dat bij poppen eerder meisjes worden afgebeeld en bij bouwspeelgoed jongens?
- een interview: de journalist(e) van dienst interviewt een paar klasgenoten (meisje en jongen). Er wordt natuurlijk naar hun indrukken en hun beoordeling gevraagd in verband met het voorbije museumbezoek.
- een ander interview: laat de leerlingen in de klas gezamenlijk vragen bij elkaar zoeken die ze achteraf aan hun oma/opa kunnen stellen. De vragen moeten erop

gericht zijn te ontdekken of meisjes vroeger inderdaad bijna uitsluitend met meisjes- en jongens met jongensspeelgoed speelden (zoals het er doorgaans voor doorgaat). Zij komen nadien verslag uitbrengen voor de klas of nog prettiger en interessanter is, als oma en/of opa zelf komen antwoorden (of gewoon vertellen).

- het 'help-ik-word-oud' verteluurkje: de kinderen leggen een aantal stukjes van hun 'oud' speelgoed in het midden van de kring en vertellen over 'de goede, oude tijd' (van een paar jaar geleden), toen ze daar nog mee speelden. Ze halen een herinnering op en pinken (misschien) een traan weg.

Eén van de weinige constructiespeelgoedsets die ook voor meisjes werd ontwikkeld is Meccano. Ook bij het bekende constructiesysteem Meccano werd slechts enkele keren een meisje afgebeeld op de bouwdozen of de handleiding.

LESINHOUDEN

Historisch overzicht

Begon het met poppen? Het 'stenen' tijdperk?

Poppen behoren tot de oudste menselijke bezittingen die teruggevonden zijn in primitieve en in gesofistikeerde samenlevingen in nagenoeg elke beschaving vanaf het steentijdperk tot op onze dagen. Maar heel veel van die poppen waren nooit bedoeld als speelgoed. Zowel in de prehistorie als in de Oudheid en de Middeleeuwen, zowel in Europa als bv. bij de oorspronkelijke bewoners van Amerika (de zogenaamde indianen) is het onmogelijk een duidelijke grens te trekken tussen het religieuze en het kinderlijk-speelse aspect. Hoewel die 'indiaanse' popjes erg kunnen verschillen van het ene volk tot het andere - je veegt nu eenmaal geen afstand van tafel van een paar duizend kilometer - zijn er toch heel wat bij die gebaseerd zijn op afbeeldingen van godheden. De kinderen moesten ze erg zorgvuldig bewaren eerder dan ermee te spelen. We kunnen ze veeleer beschouwen als talisman of amulet, bedoeld om het kind te beschermen. Vaak waren de volwassenen ervan overtuigd dat de beschermende geest van een van de voorouders schuilging in het popje (of de 'kachina'). Wellicht een reden waarom het in sommige pueblos (of dorpen) in Noord-Amerika nog altijd streng verboden is ze te verkopen. - Je kunt je 'ziel'

toch niet verkopen! - Zolang we enkel deze twee aspecten van de pop in overweging nemen, kunnen zowel meisjes als jongens zulk popje in hun bezit gehad hebben. Maar er is nog een derde element dat waarschijnlijk dikwijls meespeelde en dat is het educatieve. Poppen waren ook vaak bedoeld om het kind te leren handig om te gaan met een baby. Als dat derde facet erbij komt, mogen we 'kind' in de vorige zin vervangen door meisje. Op heel zeldzame uitzonderingen na, behoorde het 'spelen' met de pop tot de opleiding van het aanstaande moedertje.

Gebakken klei, een houten kop of opgevulde lappenpop?

Ook in de Grieks-Romeinse Oudheid - zo'n 2000 jaar geleden - hoorde de meerderheid van de poppen thuis in de godsdienstige sfeer. De meer duurzame exemplaren in brons of gebakken klei, ook in ivoor of been, kunnen we meestal rangschikken bij de herkenbare vruchtbaarheid-symbolen. 'Echte' speelgoedpoppen zijn er veel minder bewaard gebleven, omdat ze uit hout gesneden waren of van lappen gemaakt. Toch hebben er voldoende exemplaren de eeuwen overleefd om ons aan te tonen dat kinderen van 2000 jaar geleden zich amuseerden met in de grond hetzelfde speelgoed als de kinderen van nu.

In het middeleeuwse Europa hadden poppen niet alleen zomaar een religieuze betekenis, ze sloten ook heel dikwijls aan bij de afbeeldingen van heiligen in verband met de kerstkribbe - dit zijn de voorlopers van de latere speelgoedpoppen in was - of met andere godsdienstige feesten. In de overwegend protestantse landen als bv. in de Nederlanden, Scandinavië en Engeland werd die kerstkribbe al vlug vervangen door een meer gewone woonstructuur, wat de voorloper zou worden, vanaf de Renaissance, van het poppenhuis. Hierover volgt meer verderop in de lesmap.

Het was in het Duitse Nürnberg dat in de 15de eeuw de eerste bekende poppenindustrie ontstond. Deze poppenmakers waren, zoals toen gebruikelijk was, gegroepeerd in gilden. Elke gilde produceerde haar eigen type van pop met toebehoren. En een heel systeem van reizigers en verkopers zorgde ervoor dat poppen uit Nürnberg overal in Europa verspreid raakten en dat we ze nu terugvinden in musea van Schotland tot Turkije. Ook vele van deze 'vroeg' poppetjes hadden een religieuze (bij)betekenis. Ook al kon je er niet meteen de naam van een bekende heilige opplakken, toch hadden ze vaak een devoot uiterlijk of een piëteitsvolle houding. Een ander ongewoon fenomeen van het einde van de 17de eeuw zijn de heel verzorgde en chique poppen, gemaakt met een bepaalde bedoeling. Heel uitzonderlijk hadden dochters van de zeer rijke klasse wel eens zo'n prachtpop als speelgoed, maar de meerderheid van deze poppen was bedoeld om de nieuwste Franse mode te showen en te exporteren naar andere Europese landen en naar Amerika. Naaisters van overal waren eropuit zo'n popje in hun bezit te krijgen om toch maar de laatste modesnuffjes te kunnen volgen. Deze prachtexemplaren waren bekend als 'mannikins' en zo is de Franse term mannequin bewaard gebleven tot op onze dagen om een presentatrice van de nieuwste mode aan te duiden.

Aan het andere uiteinde van de sociale ladder moesten de armste kinderen tevreden zijn met een zelfgemaakte lappenpop, maar daartussen in kwamen de poppen van de kinderen van de middenklassen. Meestal waren ze grotendeels uit hout gemaakt, met beweegbare ledematen, vastgehouden door leren of stoffen strips. Zulke houten poppen werden in heel Europa geproduceerd, maar werden toch dikwijls met Engeland geassocieerd. Misschien omdat Franse en Duitse poppenfabrikanten vanaf de 17de, maar toch vooral vanaf de 18de eeuw geleidelijk overschakelden op poppen met een (zeer breekbaar) hoofd in klei of porselein. Een risico voor niet erg zorgzame kinderhanden (jongenshanden?). Intussen gingen Oostenrijk en Italië grotendeels verder met beschilderde houten poppen: voor jongere kinderen waren ze meer aangewezen. Omwille van de steeds toenemende concurrentie werd er meer en meer geëxperimenteerd met andere materialen: papier-maché werd een van de meest populaire. Hoofden van zulke poppen werden een specialiteit van verschillende bedrijven in Sonneberg, Duitsland. Vanaf de 2de helft van de 19de eeuw werden ze vaak in was ondergedompeld.

Het aanbrengen van ogen van glas en de toevoeging van haar maakte deze poppen erg realistisch. Vermits er vrij gemakkelijk gewerkt kon worden met een materiaal als papier-maché, werd dit het meest gebruikte materiaal voor goedkope poppen vanaf het midden van de 19de eeuw.

Mat of glanzend?

Als we papier-maché kunnen aanwijzen als hét materiaal voor de goedkope poppen, dan bevindt porselein zich duidelijk aan het andere uiteinde van het gamma. De meest gegeerde poppen bij verzamelaars zijn die van porselein uit de 2de helft van de 19de eeuw en de beginjaren van de 20ste eeuw. Vanaf ongeveer 1840 werd porselein gebruikt als materiaal voor poppen - enkele vroege voorlopers buiten beschouwing gelaten, die dan nog eerder voor dames bedoeld waren en dus geen echt speelgoed. Er bestaan natuurlijk verschillende soorten porselein. Pariaanporselein bv., genoemd naar het marmer van het Griekse eiland Paros, is bijna doorschijnend. Het oogt minder realistisch dan een pop in biscuit. Je hebt de echtporseleinen poppen waarbij het porselein eerst gebakken wordt, dan geglazuurd en dan pas geschilderd. Het grote verschil met de poppen in biscuitporselein is dat deze niet geglazuurd zijn. Ze worden in de oven gebakken, beschilderd en dan nogmaals gebakken. Dit geeft ze een bijna levensechte kleur. Daarom zijn de meeste poppen in dit materiaal en met deze werkwijze vervaardigd.

Omstreeks 1840 werd voor het eerst porselein gebruikt voor het maken van poppenhoofden. Zulke geglazuurde porseleinhoofden hebben vooraf gemodelleerde gelaatstrekken, met beschilderde wenkbrauwen, ogen en mond. De haren werden zwart of blond geschilderd. De hoofden met borststuk werden op een lijf van stof of leder geplaatst. Meestal worden deze poppen 'biedermeierpoppen' genoemd. Een

eigenaardigheid zijn de badpoppen, volledig uit porselein, die vanaf ongeveer 1860 tot 1930 geproduceerd werden: de 'Frozen Charlotte' of 'Frozen Charlie'. Pariaanporselein werd in Engeland uitgevonden. De hoofden van zulke poppen zijn wit en de gelaatstrekken, ogen, mond en wangen werden erop geschilderd. Meestal hebben ze een prachtige haartooi en de mooiste exemplaren hebben glazen ogen. Het poppenlijf was ook hierbij meest uit stof of leder, de armen en benen uit porselein of papier-maché. Biscuitporselein werd al sedert de 18de eeuw aangewend voor beelden, maar pas de poppenindustrie kwam het echt tot bloei. Vooral de levensechte huid sprak de kinderen (de volwassenen) erg aan. Franse en Duitse fabrikanten overspoelden vele decennia lang de

Europese en de Amerikaanse markt. Namen als Jumeau, SFBJ Paris, Armand Marseille en Simon & Halbig doen nog altijd meer dan één belletje rinkelen bij verzamelaars.

in
(én

Patenten gaan terug tot 1860 en omstreeks 1900 was het aantal porseleinfabrieken in Thüringen alleen al opgelopen tot over de 100. Omdat al vlug de breekbaarheid en de grote waarde van deze porseleinen poppen duidelijk werden, is het zeker zo dat er niet, of toch niet veel, echt mee gespeeld werd. De mooiste exemplaren werden tentoongesteld in een zetel of in een vitrinekast. Misschien mochten de meisjes er nu en dan, een enkele keer, even heel voorzichtig mee wandelen of ze wiegen onder het scherp toezien van mama. Dit laatste mogelijk ook om de woeste jongens uit de buurt te houden.

De bekendste schildpad

“Wat is eigenlijk celluloid?” vroeg mij onlangs een zeer geïnteresseerde dame van een gezelschap dat ik door het museum mocht gidsen. Tussen haakjes, deze groep van 17 dames, jongere en wat oudere, keek zich niet alleen de ogen uit op onze poppenafdeling, maar bleef ook lang stilstaan bij constructiespeelgoed en bij minitreintjes. - De ‘nieuwe vrouw’ aan het begin van de 21ste eeuw? - “Wat is celluloid?” dus, een moeilijke vraag. Een synthetisch materiaal, maar toch weer niet echt, eerder een chemische aanpassing van een natuurlijk ‘polymer’: veel te geleerd en ingewikkeld en dus nietszeggend. Laten we het simpel houden: celluloid is een soort voorloper van plastic. Je kunt het vergelijken met het materiaal van een filmrolletje. Nadat cellulose nitraat toevallig aangemaakt was in een labo, maakte het eerst de militaire wereld enthousiast. Het gebruik van dit ‘schietkatoen’ veroorzaakte bij explosie namelijk geen rook. Nu konden de generaals dadelijk zien wie ze dood geschoten hadden! Triomf van de vooruitgang! Gelukkig ging

men bij verder onderzoek in Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten vlug de meer pacifistische toer op. Zo ontdekten de gebroeders Hyat (V.S.) het celluloid in 1869. De eerste pogingen om er poppen mee te maken werden in Amerika ondernomen. De brandbaarheid van het product remde de doorbraak erg af. Het was dan ook pas in 1894 dat de eerste celluloidpoppen op de markt verschenen: twee voorgevormde helften aan elkaar gelijmd, met beweegbare ledematen en beschilderd gezicht. De Rheinische Gummi- en Celluloidwarenfabriek in Mannheim lukte daarin na langdurige experimenten. Een schot in de roos alleszins, want hun handelsmerk, de schildpad of Schildkröt, aangebracht in de hals van de pop, is bijna synoniem geworden met celluloidpop. Schildkröt produceerde heel wat voor de poppenindustrie in Thüringen o.a. de zogenaamde ‘Mibluhoofden’. Deze poppenhoofden moesten er zo natuurgetrouw mogelijk uitzien als melk (MILch) en bloed (BLUt). Vandaar die vreemde naam. Celluloid is licht en dun, maar ook breekbaar en brandbaar en de kleur verbleekt. Heel veel celluloidpoppen zijn dan ook beschadigd, met kapotte vingers en tenen bv. Ondanks al die nadelen is het ongeveer 60 jaar lang volop geproduceerd in vele landen en het is een halve eeuw lang erg populair geweest. De uitvinding van ‘echt’ plastic heeft een einde gemaakt aan deze productie.

En ten slotte, het spreekt vanzelf dat je zo iets breekbaar en broos als een celluloidpop niet in handen gaat geven van een (ruige kwa-) jongen. Ik kan me niet herinneren dat ik er ooit mocht mee spelen, ook al had mijn oudere zus er zeker minstens één.

Een schattig 'scharminkel'

Het kon niet uitblijven: er is nu ook een zelfmoord-Barbie. Vrolijk lachend legt ze een vinger op de ontsteking. Ze straalt als een kerstboom met lichtjes en draagt om haar middel een gordel van patronen die eruitzien als vrolijke verjaardagskaarsen. Deze creatie van een Britse kunstenaar wordt verkocht ten voordele van Amnesty International: waarschijnlijk de reden waarom de fabrikant van de echte Barbies niet reageert. Bovendien is het moeilijk, praktisch onmogelijk de vele randverschijnselen rond Barbie te blijven controleren. En als de firma zelf zich al eens 'vergaloppeert', wanneer ze met de beste bedoeling wat realistischere poppen met meer gewone maten produceert, - eigenlijk liepen ze zo vooruit op de wens van onze groene Vlaamse politica die geregeld opkomt voor 'een maatje meer' - dan is de zaak (letterlijk en figuurlijk) rond. Toen de fabrikant een Barbie in een rolstoel lanceerde, bleek deze wagen te breed voor de deuren van het Barbie-huis!

Hoe komt het nu eigenlijk dat zo'n aankleedpop als Barbie erin geslaagd is al meer dan 40 jaar lang succes te oogsten? Bij haar verschijnen in 1959 hadden speelgoeddeskundigen en psychologen nochtans maar een kort leven voorspeld voor dat 'scharminkel'! Ook specialisten kunnen zich vergissen. Is het omdat Barbie eerst aansloeg bij de kinderen van de Verenigde Staten? Wellicht omdat de wereld van glamour en glitter (Hollywood) voor hen dichterbij is, in afstand dan toch? Enige jaren voordien had de Duitse Bild Lilli, een gelijkaardige driedimensionale aankleedpop, geen succes gekend. De gietvorm van deze 'imitatie' van de Franse schandaalactrice Brigitte Bardot wordt nog altijd hier in het museum bewaard. Ook de Engelse Sindy (1963) strandde na iets meer dan 20 jaar. Moet het dan echt uit de States komen om in te slaan in Europa?

De verre voorlopers van Barbie kan ik me nog goed herinneren, omdat ik een zus heb. Zij speelde graag en veel met kartonnen aankleedpoppen op een houten voetje, waarbij elk ander toiletje of kledingstuk met 2 klepjes over de schouders van de pop moest gehangen worden. Deze 'klassieke' aankleedpoppen (Paper Dolls) kenden een duidelijke terugval bij de opkomst en het succes van Barbie. Gelukkig hadden mijn ouders er toen al - in de jaren 40 en 50 - helemaal geen bezwaar tegen dat ik als jongen met (stevige) poppen speelde. Zo vinden wij het ook heel 'natuurlijk' dat twee van onze kleinzoons van 5 en 4 jaar oud zich al eens met Barbie amuseren.

Bild lilli

Een pop met karakter

De 19de eeuw heeft talrijke prachtige porseleinen poppen voortgebracht. Vele hiervan zijn nu te bewonderen in musea of in privéverzamelingen. Ze waren een perfecte weergave van het beeld dat men toen had van het perfecte kind (meestal meisje): een mooi blozend gezichtje, stralend blauwe ogen, zeer verzorgd gekleed. Aan het einde van die 19de en in het begin van de 20ste eeuw kwamen vele reacties los tegen de starre, stoeve regels, tegen de allesoverheersende moraal van de Victoriaanse tijd. Ook de speelgoedwereld reageerde fel tegen het traditionele beeld van dat perfecte kind. Kleine meisjes kregen meer en meer een eigen identiteit, een eigen gezicht en hun poppen volgden die evolutie.

Voor die vernieuwing in de poppenwereld zorgden, niet toevallig, drie Duitse dames. Marion Kaulitz beet de spits af met een expositie in München in 1908 van de eerste 'karakterpoppen'. Ze waren nog wel traditioneel Beiers gekleed, maar elke pop straalde haar eigen identiteit, haar eigen karakter uit. De werkelijkheid weergeven was de eerste betrachting. Je kon meteen zien of deze pop blij was of kwaad of verdrietig. De reacties waren natuurlijk zeer uiteenlopend, maar de poppenfabrikanten speelden snel in op deze nieuwe tendens. Met Käthe Kruse en Margarethe Steiff werd het Duitse trio omstreeks 1910 vervolledigd. De karakterpop was aanvankelijk een uitsluitend Duitse aangelegenheid. Ze krijgt ook wel eens de naam 'kunstenaarspop': een verwijzing naar het artistieke karakter van deze poppen. Een echte kunstenaarspop moet aan een aantal eisen voldoen, zowel wanneer het een uniek exemplaar betreft (in het Duits 'Unikat') als wanneer het gaat om een zeer beperkte oplage van een fabrikant met een bekende naam. Kunstenaars- of karakterpoppen hebben een 'ziel'. Ze zijn een getrouwe uitbeelding van de lichamelijke werkelijkheid. Ze vertonen de typische houding, expressie en gebaren van hun voorbeelden uit de realiteit. De gevoelens die deze poppen uitstralen, zijn voor iedereen onmiddellijk herkenbaar.

Intussen is deze trend in de poppenwereld, vrij vlug na het ontstaan, wereldwijd doorgedrongen. De tentoonstelling van karakter- en kunstenaarspoppen van 1996 in het Speelgoedmuseum bewees dit overduidelijk: poppenmaaksters (allen dames), van hoog gekwalificeerde amateurs tot echte kunstenaressen, uit een achttal Europese landen en ook van onze tegenvoeters uit Nieuw-Zeeland presenteerden er hun meesterwerken.

Het unieke karakter en de meestal unieke prijs van deze prachtexemplaren maken ze tot gegeerde verzamelobjecten, niet meteen tot echt speelgoed, zelfs niet voor meisjes. Wat écht mooi is, heeft nu eenmaal zijn prijs!

Voer voor historica/-us

Een miniatuurtreintje laat je niet zomaar rondrijden op één ovale rail op een kale tafel. Daar is niks aan. Je zorgt, als het kan, voor enkele rails en enkele treintjes. Er mag ook een brug bij en een berg met tunnel. Een stationnetje kan niet ontbreken en liefst nog wat huisjes en fabrieken. Om het evenwicht te herstellen heb je best ook een wei met wat koeien of een kudde schapen of enkele paarden. Intussen hebben we zo aangetoond dat miniatuurspoor en modelbouw steeds samengaan.

Ook een pop zonder bijhorende attributen, zonder aangepaste omgeving, zonder een (poppen)huis zegt eigenlijk niet zo veel. Om te beginnen heeft zij (hij) kleren nodig, liefst een volledige outfit.

Poppenmoeder of -vader kan dan de gepaste kledij uitkiezen voor bij elke gelegenheid. Natuurlijk horen die kleertjes ordelijk thuis in een kleerkast, die dan weer een plaats moet krijgen op een slaapkamer en dat is dan een deel van een (poppen)huis. En zo past het poppenhuis bij de pop(pen) als modelbouw bij de treintjes.

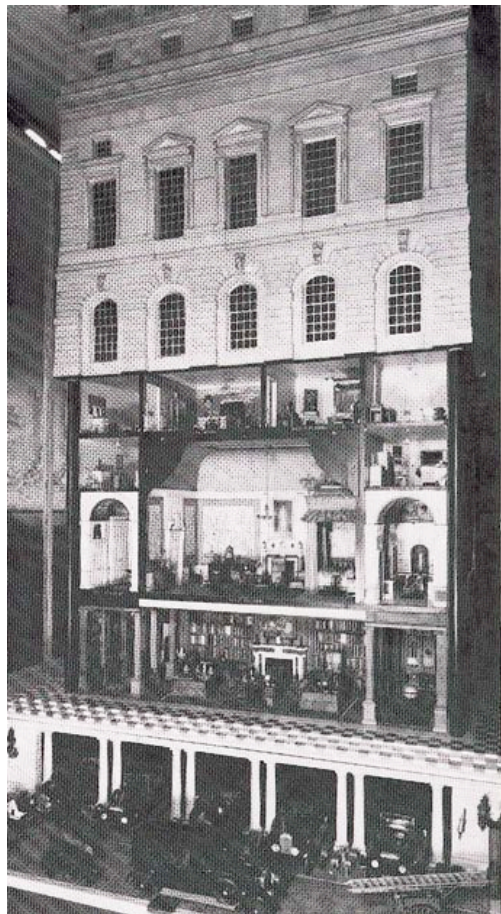
Er is wel een heel opmerkelijk verschil, een geval van (onbewuste?) discriminatie. Daar waar bij miniatuurtreintjes al heel lang, bijna van bij het begin, angstvallig zorg wordt besteed aan het nauwkeurig werken op schaal, werd (en wordt) er bij de poppenhuizen eigenlijk met de pet gegooid naar de juiste verhoudingen. Soms kan dat zelfs wat potsierlijk overkomen. Gaan de speelgoedontwerpers en -bouwers er soms van uit dat meisjes minder gevoel hebben voor maat en voor de juiste verhoudingen dan jongens? Dat is wel een vreemd uitgangspunt.

Zoals al eerder even vermeld werd, kunnen en mogen we de oorsprong van het poppenhuis gaan zoeken bij het gebruik van de kerstkribbe. En het is in de overwegend protestantse streken en landen dat die overgangsstap het eerst werd

gezet. Dit had te maken met het afwijzen van heiligenverering en de bijhorende afbeeldingen. De eerste vermelding van een echt poppenhuis met gedetailleerde inventaris dateert van de 2de helft van de 16de eeuw, wanneer hertog Albrecht van Beieren er een koopt voor zijn dochttertje. Naar alle waarschijnlijkheid hebben er nog zo enkele bestaan die gemaakt waren in Nürnberg, maar waarvan geen enkel dat zeker uit die periode komt, 'de tand des tijds' heeft doorstaan. Het moeten pronkstukjes geweest zijn, zoals alleen zeer rijke ouders konden bekostigen. Ze weerspiegelen dan ook enkel het leven van die bovenlaag van de bevolking en de gegevens erover bezorgen ons een unieke bron van informatie over het dagelijks leven en de gewoonten van toen.

De eerste 17de-eeuwse poppenhuizen zijn van Duitse of Nederlandse makelij. Daarvan zijn er wel een aantal in musea terug te vinden. In rijke burgershuizen in Nederland stond zo'n poppenhuis vaak om de rijkdom van de familie te etaleren, maar vooral toch om de meisjes te leren hoe later het huishouden te beredderen. Hun rol in de familie werd hun speels maar stevig ingeprent. Het is niet toevallig dat keukentjes, specialiteit van Nürnbergse speelgoedmakers, speciale aandacht kregen. Van de 18de eeuw onthouden we vooral de Engelse 'baby houses': prachtexemplaren met exquisite meubeltjes en soms kostbare miniatuurvoorwerpen erin, meegebracht door de ouders van verre reizen. Daardoor is het duidelijk dat het eerder speelgoed (verzamelobjecten) voor dames was dan wel voor kleine meisjes. Heel uitzonderlijk kwam er wel eens een poppenhuis voor dat een miniatuurversie was van de eigen residentie. Sommige van deze huisjes zijn zelfs voorzien van een slot: er mocht niet (altijd) mee gespeeld worden. Arme kindjes (meisjes vooral): kijken mocht, aankomen niet (of zelden)!

Hoewel de kwaliteit van de materialen, zowel voor het huis zelf als voor de inboedel, erop achteruitging in de 19de eeuw - het poppenhuis werd meer en meer gecommmercialiseerd - was de zogenaamde Victoriaanse tijd toch zeer interessant voor de evolutie van de poppenhuizen. Daar waar het aanvankelijk om één groot geheel

ging, werden vanaf het midden van de eeuw duidelijk specifieke onderverdelingen gemaakt voor keukens, salons, enz. Nog meer naar het einde van de eeuw werd de hele inboedel afzonderlijk gemaakt in diverse materialen. Speciale aandacht was er voor de keukens: gaat de liefde van de man dan toch door de maag? Vooral fornuisjes genieten daarbij belangstelling: we vinden ze terug in tin, gietijzer, koper, blik en ze worden dikwijls afgewerkt met mooie geglazuurde tegeltjes. En tot slot, de poppenhuizen van het einde van die eeuw weerspiegelen de vooruitgang met het moderne comfort van badkamer, toilet, stromend water en elektrische verlichting.

Sinds het begin van de 20ste eeuw, met het gebruik van allerlei kunststoffen, is het poppenhuis meer en meer gemeengoed geworden voor alle of toch voor vele kinderen, vanzelfsprekend nog lange tijd vooral voor meisjes, aanstaande huisvrouwen in opleiding. Heel die ontwikkeling van nabij opvolgen en bestuderen zou een prachtig onderwerp kunnen zijn voor de geïnteresseerde historica of historicus. Zovele aspecten van het dagelijks leven vanaf de Renaissance tot op onze dagen vinden we in miniatuur weerspiegeld in het poppenhuis.

Inventieve kinderen

Zowat gelijktijdig met de Nürnbergse keukentjes verscheenen de eerste poppen- of speelgoedwinkeltjes. Ze stammen uit de 18de eeuw. In de vroegste exemplaren is weinig koopwaar te bespeuren. Pas aan het einde van de 19de eeuw beginnen ze het rijke gamma aan goederen aan te bieden, dat ook in hun grote voorbeelden te kijk stond. Winkeltjes van Duitse en van Franse makelij verschillen duidelijk van elkaar: de eerste zwaar en stevig, de laatste licht en in zachte kleuren geschilderd.

Waarschijnlijk was de slagerswinkel een van de eerste, gevolgd door de bakkerswinkel en de kruidenierszaak. Toevallig alle in verband met eten? Kledingszaken of modewinkeltjes waren vanzelfsprekend vooral van Franse origine. Oorspronkelijk waren ze niet als speelgoed bedoeld, maar als versiering in het uitstalraam van de 'echte' winkel. Als ze daar dan toch na een lange tijd uit verdwenen en ergens in huis belandden, bleken de kinderen plots veel interesse te tonen om het beroep van hun ouders na te bootsen. Ik geloof niet dat daarbij veel verschil zal bestaan hebben tussen meisjes en jongens, vindingrijk als ze allebei zijn. Het is alleszins dan pas dat de wat 'trage' volwassenen beseften dat zo'n winkeltje mooi en nuttig speelgoed kon zijn en dat de productie ervan 'in het groot' van start ging. Dit was op verre na niet de enige keer in de speelgoedgeschiedenis dat kinderen aan volwassenen de weg wezen naar de productie van speelgoed van een voorwerp dat oorspronkelijk niet zo bedoeld was. Daarbij kunnen we het voorbeeld aanhalen van de miniatuurautootjes (Citroën 1925) en van de conservenblikken (19de eeuw). Konden wij, volwassenen, nog maar eens met de ogen van kinderen naar de dingen kijken!

Alleen op zondag

Bij spelen met poppen, poppenhuizen, keukentjes, winkeltjes horen natuurlijk ook speelgoed serviesjes: vaak miniatuurversies van de echte prachtstukken. Tot het einde van de 18de eeuw is er weinig miniatuurporselein gemaakt dat als speelgoed voor kinderen bedoeld was. Bij resten van de Egyptische en Griekse beschavingen is er klein aardewerk gevonden, maar het is onmogelijk om vast te stellen of het om speelgoed gaat dan wel om grafgiften. In het begin van de 17de eeuw wordt vermeld dat de toenmalige Franse dauphin met klein aardewerken speelgoed speelde net zoals zijn zussen. Heel veel van dit miniatuurgoed werd ook vervaardigd als snuisterij voor volwassen verzamelaars. De meeste fabrikanten vinden we in Engeland en Frankrijk (o.a. Limoges) terug, maar er werd ook Chinees en Japans miniporselein ingevoerd. Dit laatste stond bij verzamelaars niet zo hoog aangeschreven. Opvallend is ook dat slechts een deel van al dat porselein gemerkt is: blijkbaar

schatten sommige Engelse en Franse producenten hun 'echte' serviezen hoger in en waren ze wat terughoudend om de mini-exemplaren van hun merk te voorzien. Dit maakt natuurlijk identificatie en datering niet gemakkelijker.

Bij het speelgoed van Belgisch fabrikaat vinden we niet toevallig heel wat serviesjes in aluminium terug. Deze industrie van allerlei voorwerpen en speelgoed in dat materiaal draaide op volle toeren in Bouillon sedert ongeveer 1900. Misschien speelde ook het gegeven mee dat aluminium schoteltjes en kopjes beter tegen een stootje kunnen dan porseleinen exemplaatjes.

Ik kan me uit de jaren 50 nog levendig herinneren dat bij enkele familieleden en kennissen een mooi serviesje in een vitrinekast tentoongesteld stond. De lieve, zachte, voorzichtige meisjes daar in huis of op bezoek mochten daar op zondagmiddag wel eens eventjes, onder toezicht, mee spelen, wat mij als 'mannelijke buitenstaander' nooit gegund is. Nauwelijks ben ik die discriminatie te boven gekomen. Ik vraag me nu nog af of het daardoor komt dat ik geen gelegenheid laat voorbijgaan om te helpen bij het afwassen en afdrogen van het servies: afreageren van frustratie op lange termijn?

Of begon het met blokken? Eerder en liever afbreken dan opbouwen?

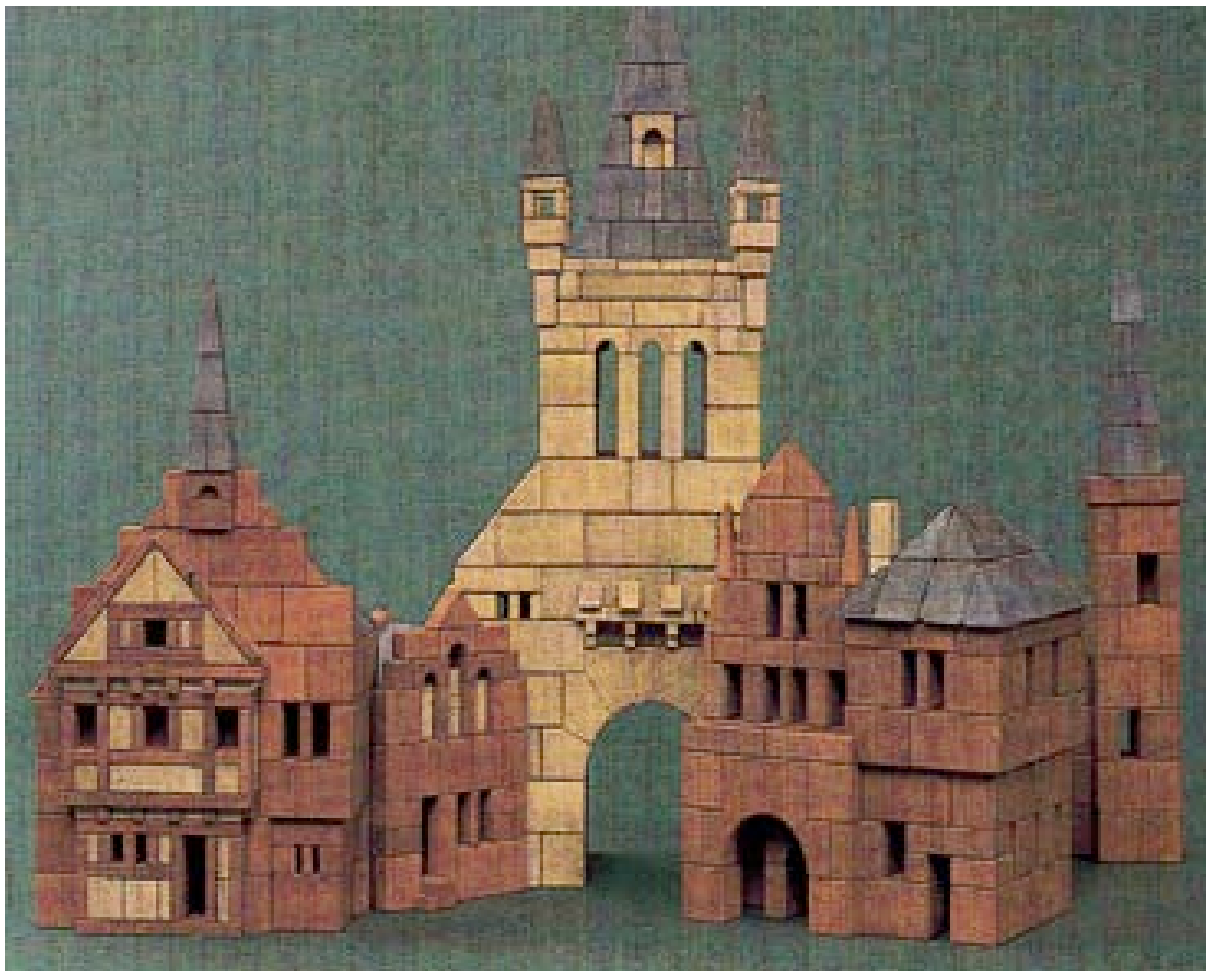

De tijd indelen en de tijd aanduiden kan een heel ingewikkelde en moeilijke opgave lijken, zeker als geschiedkundigen of archeologen er zich mee bemoeien. In sprookjes en andere verhalen gaat het zoveel eenvoudiger. 'Er was eens...' is een gebruikelijke aanhef en als het al wat nauwkeuriger moet zijn, dan kan men ook beginnen met 'In de tijd, toen de

dieren nog spraken...'. Voor wat spel en tijdverdrijf van kinderen aangaat, binnenshuis en op rustiger momenten, zouden we ook zo'n eenvoudige indeling kunnen maken: 'In het tijdperk van voor radio en televisie' en daarna. In die periode van zalige rust en van tijd genoeg voor alles en nog wat, beschikten meisjes en jongens, en ook volwassenen, over een uitgebreide keuze van spelletjes en hobby's, verzamelingen en puzzels, dikwijls met opvoedkundige doelen. Van meisjes en jongens werd verwacht dat ze handig waren in al deze vormen van tijdverdrijf en dat ze hun verbeelding rijkelijk aan het werk zetten. Welk is ooit het eerste kind geweest dat wat houten blokken of wat platte stenen op elkaar stapelde en een of andere constructie in elkaar bokste? Is Imhotep, architect van zowat de oudste grote piramide in Egypte zo begonnen? Is Stonehenge een uitvergroting van een gedurfde jongens- (of meisjes-)droom? Is het ook al van lang geleden dat boze jongetjes (of meisjes?) eropuit waren om de torens van broer (of zus) of van een bluffende 'vijand' te doen instorten door ertegenaan te 'vliegen'? Wie zal zeggen wat, buiten de creatieve geest van de (jonge) mens, ook nog aan de basis lag van tot de verbeelding sprekende bouwwerken? Gaat het hier alleen om hoger en mooier of is er meer mee gemoeid? We zullen het nooit met zekerheid weten. Het is een feit dat opvoedkundigen en psychologen het belangrijk vonden in te spelen op de wens van kinderen om dingen op te bouwen. Vooral de naam van Fröbel zal aan 'spelend leren' verbonden blijven, maar reeds voor die periode (ca. 1830) werd er 'gewerkt' met blokken met aan de ene kant letters van het alfabet of cijfers en aan de andere kant afbeeldingen. Zulke bouwdozen zijn nog altijd in gebruik. Wat constructiespeelgoed nu precies in de jaren 1920-1930 zo populair maakte, is wellicht moeilijk te verklaren.

Opgepast: breekbaar!

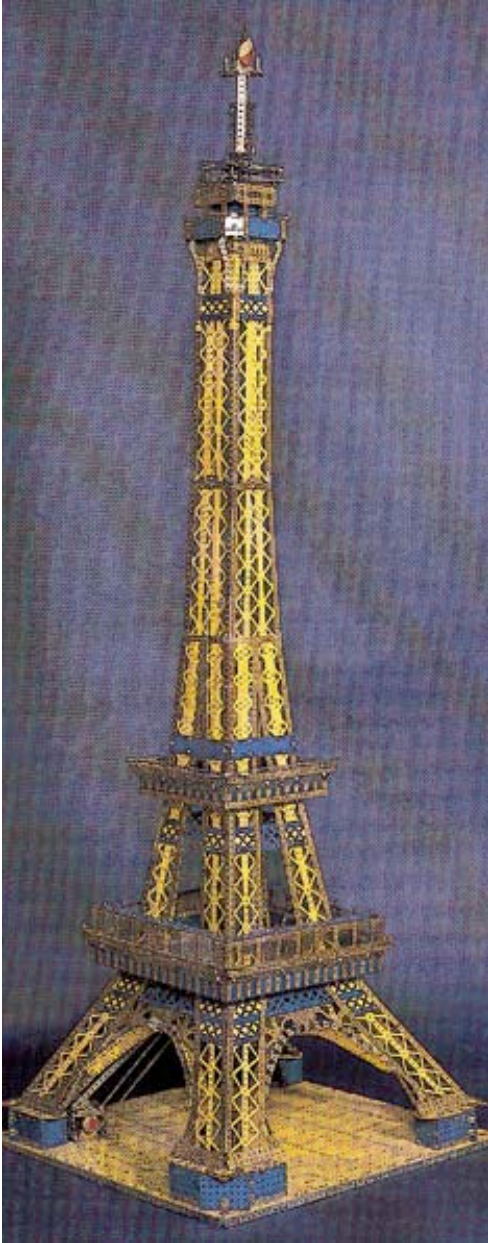
Bouwdozen voor al wat oudere kinderen kwamen erg in trek in Duitsland in de 2de helft van de 19de eeuw. De eerste Anker-Steinbaukästen van Richter werden geregistreerd in 1879. Dit bouw materiaal bestaat uit namaakstenen, geperst uit zand, krijt en lijnolie. Het gewicht komt wel ongeveer overeen met dat van echte bakstenen en ze zijn even breekbaar. Ze bestaan na al die jaren in meer dan 300 verschillende vormen en maten. Merkwaardig aan het systeem is dat de steentjes gewoon op elkaar gestapeld worden, zonder enig bindmiddel. Wat maakt dat je er niet mag tegenaan lopen of leunen, want dan stort je bouwwerk in elkaar. Je zou dan eerder verwachten dat ze bedoeld zijn voor brave, voorzichtige meisjes, maar in die tijd was natuurlijk niets minder waar. Men ging ervan uit dat alleen jongens, intelligent, technisch onderlegd en handig als ze zijn (?), in staat waren de ingewikkelde bijhorende plannen (voor miniarchitecten) te lezen en de richtlijnen praktisch toe te passen. De firma Richter volgde dan ook nauwgezet de echte architectuur die omstreeks 1900 heerste, vooral de neostijlen

kwamen aan bod. Het was de tijd van bv. de neogotische kerken. Na een onderbreking in de productie omwille van de 2de Wereldoorlog is deze sinds de jaren 60 hervat. Met ruimtelijk en technisch inzicht begaafde jongens én meisjes kunnen er nog altijd meer dan hun gading in vinden, tenminste als ze (nogal) welgestelde ouders (of grootouders) hebben. Die laatste bemerking (of beperking?) geldt echter voor bijna alle constructiespeelgoed.

Om te verhelpen aan het euvel van het gemakkelijk omvallen van muren of instorten van gebouwen hebben latere bouwspelgoedfirma's naar oplossingen gezocht. Bako bv. dat bakelieten bouwblokken op de markt bracht, probeerde het met dunne metalen verbindingsstaafjes, terwijl Minibrix sinds de jaren 30 rubberen blokken produceerde met aan de ene kant uitsteekseltjes en aan de andere kleine holtes. Dit bleek uiteindelijk een vrij soepel bouwsysteem te zijn.

Honderd (100) jaar hetzelfde!

1901 is natuurlijk een geschikt jaar om met een totaal nieuwe uitvinding van bouwspeelgoed te verschijnen. Dat deed Frank Hornby dan ook met zijn ijzeren constructiesysteem dat aanvankelijk 'Mechanics made easy' heette, vanaf 1907 veel eenvoudiger 'Meccano'. Twintig jaar later kreeg het eenvoudig vernikkeld metaal een kleurrijke uitvoering. Meccano-kenners weten dat de kleuren nadien evolueerden van rood en groen naar blauw en goud en vanaf ongeveer 1970 naar geel en blauw. Voor hen is dit niet alleen een accuraat middel om de verschillende bouwdozen te dateren, maar ook om ze op hun huidige waarde te taxeren. Voor zo'n 'oude' Meccano-does

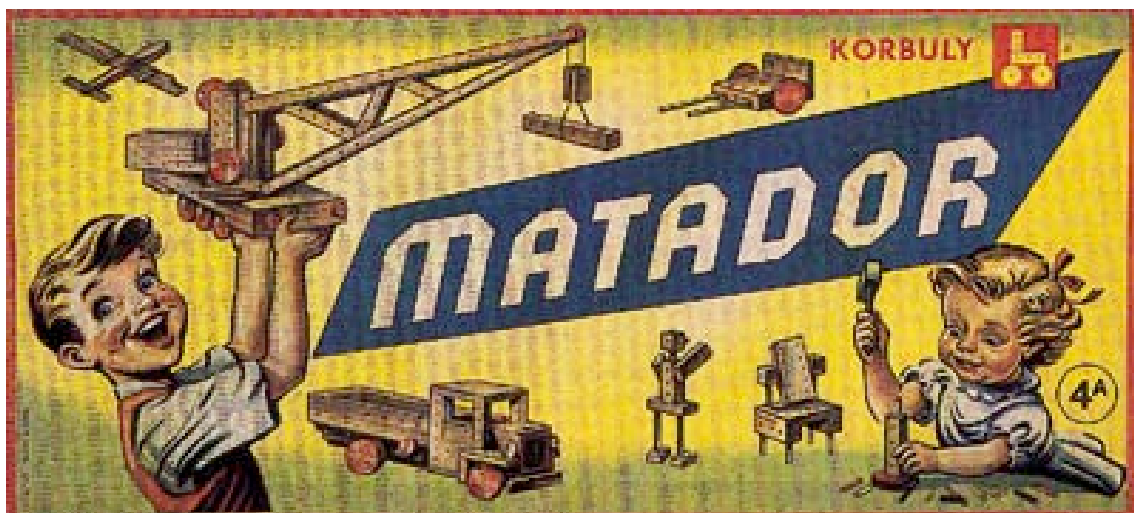

moet je al gauw een bedrag neertellen dat ver boven de oorspronkelijke prijs uitschiet. En ja, voor de echte liefhebber, de trotse verzamelaar, de trouwe Meccano-fanaat loont dit de moeite, ook omdat je moeiteloos zo'n doos van een halve eeuw geleden kunt gebruiken samen met een nieuwe. Het basisprincipe van Meccano is namelijk altijd gebleven: geperforeerde ijzeren plaatjes die met bouten en moeren aan elkaar bevestigd kunnen worden. De afstand tussen de 'gaatjes' in de platen is steeds dezelfde. Van een bijna wereldwijd gespreide productie (ten minste naar de normen van die tijd) in Engeland, Duitsland, Frankrijk en de Verenigde Staten van Amerika is men teruggevallen naar één fabriek in Frankrijk, in de buurt van Calais. Uit de problemen veroorzaakt door de beide wereldoorlogen o.a. de confiscatie van de Meccano-fabriek in Berlijn in 1914, hebben een hele rij concurrenten getracht voordeel te halen, meestal met kortstondig resultaat. Het Belgische Tecnic bv. van Unica in Kortrijk produceerde metalen bouwspeelgoed van 1945 tot 1952.

Je zult heel lang moeten zoeken en op zijn minst tot de jaren 50 wachten, voor je ook eens een Meccano-does vindt waarop een meisje afgebeeld staat. Handige jongens (met stropdas!) en dito vaders (glunderend) des te meer!

Bos in de buurt?

Waarschijnlijk zie je niet zo direct een verband tussen speelgoed en godsdienst? Je ziet dan misschien de miniatuurmisattributen uit de 20ste eeuw op je netvlies verschijnen - 'oefenmateriaal' voor de jongens, toekomstige priesters, uiteraard - maar het vreemde verband kan ook veel verder teruggaan in de tijd. Het spreekt vanzelf dat in een bosrijke streek mensen werk gaan zoeken in de houtverwerking. Zo waren er, in de 16de eeuw, in de streek van Nürnberg heel wat houtsnijders actief: ze vervaardigden vooral heiligenbeelden. Met de opkomst van de leer van Luther die de verering van heiligenbeelden verbood, kwam hun job erg in gevaar. Vindingrijk als mensen in nood vaak zijn, begonnen ze over te schakelen op het snijden van houten speelgoed. Nürnberg was én is een belangrijk speelgoedcentrum o.a. dankzij deze activiteit.

Natuurlijk zijn nog andere bedrijven uit andere landen houten speelgoed gaan fabriceren. Zo ontwierp de Oostenrijkse professor Korbuly in 1950 een houten bouwsysteem gebaseerd op Meccano-technieken, namelijk Matador. Onlangs nog vertelde mij een fiere kleuterjuf op rust dat zij zowat 50 jaar geleden een van de eerste scholen in Vlaanderen waren, waar men een aantal dozen Matador aangekocht had als educatief speelgoed voor de oudste kleuters. En met enige trots voegde zij eraan toe, als antwoord op een stoute vraag van mij, dat zowel meisjes als jongens daarmee mochten bouwen en daarin erg handig waren. Een beetje de emancipatie van de sixties avant la lettre. Maar het is een feit dat Matador reeds in 1950 een timmerend meisje op een bouwdoos durfde zetten. Wie had zoveel progressiviteit van Oostenrijkers verwacht? Ook het Vlaamse Batima bv. in Deinze liet zich niet onbetuigd en bracht tussen de jaren 1935 en 1955 prachtige houten bouwdozen op de markt.

Hét bouwsucces?

Maar, geef toe, als wij het over bouwspeelgoed hebben, dan denken en zeggen we, sinds bijna 50 jaar, meteen Lego. Het is duidelijk dat plastic voor een (groot) deel hout en ijzer en welk ander materiaal voor constructiespeelgoed ook verdrongen heeft. Sedert 1955 is het Deense bedrijf de klassiek geworden Lego-blokjes gaan fabriceren. Ze stellen het dan ook voor als niet zomaar speelgoed, maar als een manier van leven. Die eerste witte en rode blokjes die in elkaar klikken, veroverden snel de speelgoedmarkt. En ondanks alle latere concurrentie o.a. van Playmobil en van K'nex is Lego steeds marktleider gebleven op gebied van bouwspeelgoed in plastic. De bijna onverslijtbare blokjes, later aangevuld met Duplo en Primo en andere nieuwigheden, doen het nog steeds bij alle spelende leeftijdscategorieën van kleuters tot en met oma's en opa's.

Bij Lego hebben we ook geen tientallen jaren moeten wachten voor er op de bouwdozen en in de reclame ook meisjes afgebeeld werden. Wellicht waren de Deense meisjes zo ver op hun tijd(genoten) vooruit. Als we dan de Playmobil-catalogus van 2002 bekijken en we zien dat toch nog altijd vooral jongens afgebeeld worden, stemt dat tot nadenken. Bij racewagentjes en een trein jongens én een blijde papa, bij een sprookjespaleis een meisje: moet het dan echt zo rolbevestigend blijven?

OPDRACHTEN

De oudste eerst!

Probeer de volgende afbeeldingen van poppen chronologisch te schikken: nummer ze daarvoor van 1 tot 7 (de oudste pop komt eerst).

Voor leerlingen van de 1ste graad kan het volstaan dat ze er bijvoorbeeld 4 uitkiezen en die dan rangschikken in tijdsorde.

1 = 5 = Pop in celluloid 1920-1940

2 = 2 = Houten pop, 1502

3 = 1 = Pop in terracotta, 4de eeuw v.C.

4 = 6 = Barbie, vanaf 1959

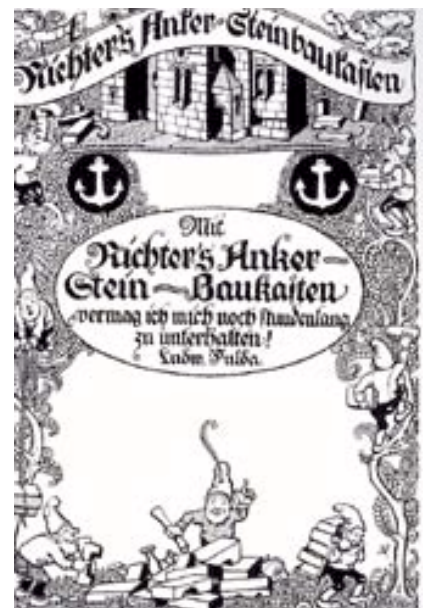
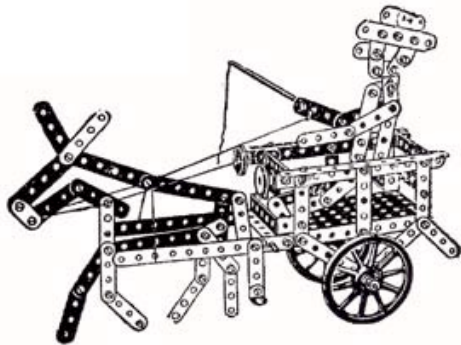
5 = 4 = Porseleinen pop, midden 19de eeuw

6 = 7 = Karakterpop, jaren 1990

7 = 3 = Modepop, 18de eeuw

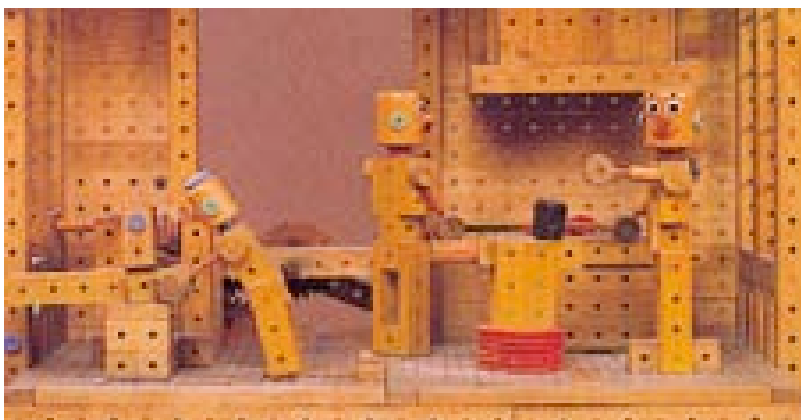
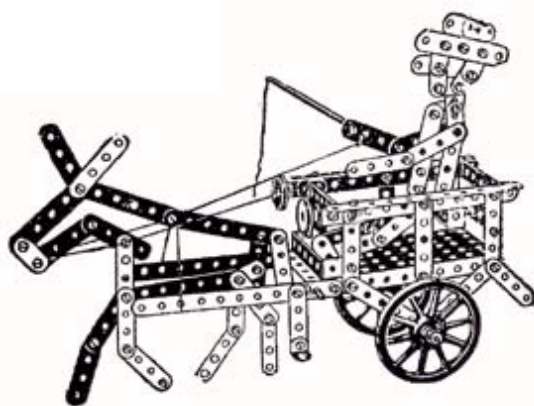
Weer in de doos, a.u.b.

Verbind het bouwwerk met de bijhorende doos van de verpakking: trek daartoe een pijl tussen beide. Elke afbeelding duidt ook een ander constructiemateriaal aan.

Een halve eeuw verschil.

Rangschik bij elkaar wat ongeveer tot dezelfde periode behoort: maak daarvoor 2 groepjes van 3 soorten speelgoed. Duid de oudste (van omstreeks 1900) aan met 3 x A en de jongste groep (van omstreeks 1950) met 3 x B.

Het kimpel

Leg, naargelang van de leeftijd van de kinderen, 7 tot 12 stukjes speelgoed in het midden van de kring. Zorg voor ongeveer de helft voor (wat doorgaat voor) typisch meisjes- en voor de andere helft voor typisch jongensspeelgoed. Laat de leerlingen gedurende 30 seconden aandachtig kijken en bedek daarna het speelgoed. Laat ze dan, ieder apart, op een blaadje de namen opschrijven van het speelgoed dat ze zich nog herinneren. (Als ze de juiste naam niet kennen, is een omschrijving die aantoont dat ze weten wat het is of hoe ermee te spelen, ook goed.) Herinneren meisjes zich eerder meisjesspeelgoed en jongens 'hun eigen' speelgoed? Het loont wel de moeite dit eens even zo te bekijken.

Het kimpel (anders gespeeld)

Laat de kinderen plaatsnemen in een kring. Leg in het midden stukjes typisch meisjes- en jongensspeelgoed: een 7-tal of meer, al naargelang van de leeftijd van de kinderen. Plaats ze een na een in de kring en benoem ze duidelijk, of beter, laat ze benoemen door de kinderen zelf. Op een afgesproken teken moeten de kinderen zich omdraaien, gezicht afgewend van het speelgoed. Je neemt 1 of 2 stukjes speelgoed weg. Zij mogen zich weer omkeren bij hetzelfde teken en dan om ter snelst raden wat intussen 'verdwenen' is. Ook hier is het de moeite waard om na te gaan of meisjes eerder 'hun' speelgoed opmerken en voor jongens hetzelfde.

Het amazonespel

Willen we voor één keer eens een beroep doen op het galante dat in de aard van de jongens schuilt (zou schuilen)? 4 jongens spelen 2 aan 2 paard voor 2 bedreven vrouwelijke ruiters of amazones, zoals ze in de Griekse Oudheid al heetten. De 2 stoere, dappere dames nemen elk een stuk van een dichtgeknoopt touwtje vast en proberen de andere 'uit het zadel te lichten'. Voor een duidelijk model beelden we hierbij een fragment af uit 'De kinderspelen' van Pieter Bruegel de Oude. En... ook meisjes kunnen krachtspelletjes aan!

Een 'sekseloos' (?) spelletje

Doorheen enkele eeuwen van spel- en speelgoedgeschiedenis blijkt dat het puzzelen niet als typische meisjesbezigheid noch als uitgesproken jongensspel geboekt staat. Misschien een tip om de kinderen van de klas eens te laten puzzelen, in kleine groepjes van 2 of 3. De keuze van het thema van de puzzel is wellicht nog een delicaat punt: moet dit ook zo 'sekseneutraal' mogelijk?

